

המכה האחת עשרה

מים ראשונים: עשר מכות הביא הקב"ה על מצרים. הדבר מושכל וברור לכל, כפי שאנו אומרים כל שנה בליל הסדר, ומונים בהם חמש מכות משנה ואף נותנים בהם סימנים. אך בעוד שהמנין והכותרת 'עשרת הדברות' ('עשרת הדברים') של מעמד הר סיני נזכר במפורש בתורה, עשר המכות מופיע לראשונה (אם לא טעינו) במשנה, מסכת אבות פרק ה שנראה להלן, לצד 'עשרה' נוספים **כניסיונות אברהם אבינו** (להם הקדשנו דף מיוחד), עשרה ניסים בבית המקדש, עשרה דברים שנבראו בערב שבת ועוד. התורה לא מונה בפירוט את מספר המכות. מקור חשוב אחר הוא דרשת ר' יוסי הגלילי: "מנין שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות?" שאנו אומרים בהגדת ליל הסדר ואשר לקוחה ממכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פרשה ו. כבר זכינו לדון על **עשר המכות** בכללותן ובמקצת גם בפרטן: **מכת הברד, מכת שחין, מכת בכורות** והנה קפצה ובאה לנו המכה האחת עשרה הנעלמה.

וְעִבְרָתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי ה' (שמות יב יב).¹

לְכֹן אָמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה' וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֹתֶם וְגִאֲלְתִּי אֶתְכֶם בְּזֵרוּעַ נְטוּיָה וּבְשְׁפָטִים גְּדֹלִים: (שמות פרק ו פסוק ו).²

מסכת אבות פרק ה משנה ד – עשר המכות ועשרה ניסים

עשרה ניסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים. עשר מכות הביא הקב"ה על המצריים במצרים ועשרה על הים. עשר ניסיונות ניסו אבותינו את המקום ברוך הוא במדבר, שנאמר: "וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי" (במדבר יד כב).³

מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה ז – שפטים שונים ומשונים

"ובכל אלוהי מצרים אעשה שפטים אני ה'". שפטים משונים זה מזה: של אבן היתה נמסת, ושל עץ היתה נרקבת ושל מתכת נעשית חררה,⁴ שנאמר: "ומצרים מקברים את אשר הכה ה' בהם כל בכור ובאלוהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד). ויש אומרים: של אבן נרקבת ושל עץ נמסית.⁵ ר' נתן אומר: שפטים שפוט שופטי

¹ שני דברים אומר הקב"ה שהוא עתיד לעשות בלילה ההוא במצרים: הכאת כל בכור ועשיית שפטים באלוהי מצרים. מכת הבכורות באה באחרונה, אך נזכרה כבר בתחילת שליחותו של משה, כאשר הקב"ה צופה ואומר לו: "וְאֶמְרָתְךָ אֶל פְּרָעָה לֵאמֹר ה' בְּנֵי בְלָרִי יִשְׂרָאֵל: וְאָמַר אֵלַיךְ שֶׁלַח אֶת בְּנֵי וְיַעֲבֹדֵנִי וְתִמְאֵן לְשַׁלְּחוֹ הֵנָּה אֲנִי הָרֹג אֶת בְּנֵךְ בְּכֶרֶךְ" (שמות ד כב-כג) – ראו דברינו **בני בכורי ישראל** בפרשת שמות. אבל עשיית השפטים באלוהי מצרים – מה זאת?

² כבר נזכרה המילה "שפטים" בתחילת פרשת וארא וכן בהמשך שם, בפרק ז פסוק ד: "וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פְּרָעָה וְנִתְתִּי אֶת יָדִי בְּמִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת צְבָאתִי אֶת עַמִּי בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשְׁפָטִים גְּדֹלִים". אלא ששם שפטים הוא כינוי אחר למכות מצרים, או כינוי כללי לכל האותות והמופתים שאירעו לפרעה ולמצרים, כמו גם "יד חזקה וזרוע נטויה". כאן, בפסוק בפרשתנו נזכרים השפטים בהקשר ברור עם אלוהי מצרים. כך גם באזכור יציאת מצרים בפרשת מסעי, במדבר לג ד: "וּמִצְרַיִם מִקְּבָרִים אֶת אֲשֶׁר הָקָה ה' בְּכֹר וּבְאֱלֹהֵיהֶם עָשָׂה ה' שְׁפָטִים". השפטים אשר נעשו באלוהי מצרים! שני דברים נכרכו בפסוק אחד ובלילה ההוא: הכאת כל בכור ועשיית שפטים באלוהי מצרים. שניים שהם אחד, או אכן שניים?

³ זה המקור הראשי והראשוני למטבע הלשון 'עשר מכות מצרים', לצד עשרה הניסים שאירעו לאבותינו במצרים, עשרה הניסים על ים סוף ועשרה הניסיונות שניסו אבותינו את הקב"ה במדבר. נראה שאין כאן רק אזכור של המספר הטיפולוגי עשר יחד עם שלישייה או חמישייה של "עשר" או "עשרה" אחרים, אלא יצירת קשר ביניהם. אותם שראו את ארבעה 'עשרה' הראשונים: הניסים והמכות במצרים, הניסים והמכות על הים, מניסים את הקב"ה במדבר עשר פעמים. על הניסיונות במדבר ראו אבות דרבי נתן נוסח א פרק ט ובמקבילות שם וכבר זכינו להשלים דף מיוחד על הנושא: **עשרה הניסיונות שניסו אבותינו את המקום** בפרשת שלח לך. על הניסים או המכות על ים סוף ראו אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לו שנותן בהם סימנים ר"ם, שב"ט, תתצ"ו (ר"ם - רמה ירה מרכבות. שב"ט - שלישי בים טובעו. תתצ"ו - תהרוס קמין תשלח חרוגך צללו כעופרת וברוח אפך נערמו מים). על עשרה הניסים שנעשו לאבותינו במצרים (והניסים על הים) אומר רש"י (תלמיד של רש"י?): "לא נתפרשו לנו". אבל הרמב"ם בפירושו למשנה באבות אומר: "ואמנם העשרה ניסים אשר נעשו לאבותינו במצרים - הרי הם הינצלם מעשר המכות, והיות כל מכה ומכה מיוחדת במצרים, לא בישראל, ואלו ניסין בלא ספק". לשיטת הרמב"ם, כל מכה למצרים הייתה נס לישראל משום שלא באה עליהם, ואולי גם 'נס' ומוסר לבני ישראל – נס כמו דבר שמתנוסס, כדגל וסמל בראש המחנה (והתורה אח"כ אומרת: "כל המחלה אשר שמת במצרים לא אשים עליך"). אם נזכה לגאול את המכה האחת עשרה, אולי יהיה גם בכך משום 'נס' נוסף ולקח פנימי חשוב.

⁴ ובנוסחאות אחרים (ילקוט שמעוני): חלודה. אבל חררה נשמע חזק ומיידי.

⁵ שלא כדרך הטבע.

שפטים: נרקבים נבקקים נגדעים נשרפים.⁶ נמצינו למדין שעבודה זרה לוקה בארבעה דרכים ועובדיה בשלושה: במכה בהשחתה ובמגפה.⁷

שמות רבה טו טו פרשת בא – בקשו המצרים חסות בעבודה זרה שלהם

"החודש הזה לכם". ... כיון שנכנס הקב"ה, כביכול, נגף את הבכורות וכל אלוהות שלהן, שנאמר: "ואגוף את מצרים" (יהושע כד ה), וכן הוא אומר: "ובאלוהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד). כיון שנגף אותם במכת בכורות, מה עשו? נטלו בניהם והטמינום בבתי עבודה זרה שלהם. א"ר ברכיה: המצרים מבקשים ומחזרים היאך לברוח מן הנגף, ולא היו מוצאים ... מי גרם להם שיהיו לוקים כל מכה ומכה? על שהיו בוטחים בעבודה זרה שלהם. מה עשה הקב"ה? הכה את אלהיהם עמהם: מי שהיה של עץ - היה נרקב, של אבן - היה נמס, של כסף ושל זהב ושל נחושת - היה ניתך, כשם שהיו מתחילתן, שנאמר: "ובאלוהיהם עשה ה' שפטים" (שם).⁸ וכל עבודה זרה שלהם היכה, וכולם אבדו, חוץ מבעל צפון שלהם. למה? בשביל להטעותם, לכך כתיב: "משגיא לגוים ויאבדם" (איוב יב כג).⁹

שמואל א פרק ה פסוקים ב-ד – קריסת דגון ועוד אלילים

ויקחו פלשתים את ארון האלהים ויביאו אתו בית דגון ויצייגו אתו אצל דגון: וישפכו אשדודים ממקרת והנה דגון נפל לפניו ארצה לפני ארון ה' ויקחו את דגון וישבו אתו למקומו: וישפכו בבקר ממקרת והנה דגון נפל לפניו ארצה לפני ארון ה' וראש דגון ושתים פפות ידיו כרתות אל המפתן רק דגון נשאר עליו.¹⁰

שמות רבה טז ג פרשת בא – הקשר לשחיטת קרבן הפסח

"משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו הפסח" (שמות יב כא). "יבושו כל עובדי פסל" (תהלים צז ז). בשעה שאמר הקב"ה למשה לשחוט הפסח, אמר לו משה: ריבון העולם, הדבר הזה היאך אני יכול לעשות? אי אתה יודע שהצאן אלהיהן של מצרים הן? שנאמר: "הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו!" אמר לו הקב"ה: חייך, אין ישראל יוצאים מכאן עד שישחטו את אלוהי מצרים לעיניהם, שאודיע להם שאין אלוהיהם כלום. וכן מצינו שעשה, שבאותו הלילה הכה בכוריהם של מצרים ובו בלילה שחטו ישראל פסחיהן ואכלו. והיו המצרים רואים בכוריהם הרוגים ואלהיהן שחוטין ולא היו יכולין לעשות כלום, שנאמר: "ומצרים

⁶ הנוסח כאן לא ברור. ראו בהעקת המדרש בילקוט שמעוני פרשת בא [המתחיל ברמז קפו]: "רבי נתן אומר: שפטים ושפטי שפטים: נרקבים נבקקים נגדעים נשרפים וכו'. ואחרים מדגישים את כפל ושילוש הלשון "שפטים". ראו הערה 2 לעיל.

⁷ מדרשים ופרשנים רבים מצטטים את מדרש מכילתא זה, אשר אומר בפירוש שהייתה כאן מכה נוספת. מכה שיש לה אמנם קשר לנושא הבכורות, כפי שנראה להלן, אבל היא מכה בפני עצמה שמשום מה איננה נמנית בעשרת המכות. בלילה ההוא נגדעו, נשברו, הותכו ונהרסו כל אלילי מצרים! ראו גם פרקי דרבי אליעזר פרק מז: "וכשיצאו ישראל ממצרים, מה עשה הקב"ה? השליך כל צלמי תועבותיהם ונשתברו, שנאמר: "ובאלוהיהם עשה ה' שפטים". ברוח זו הולכים מדרשים רבים, חלקם מצטטים את המכילתא וחלקם מוסיפים עליו נופך משלהם ולא נביא את כולם. סימות המכילתא: "ועובדיה בשלושה: במכה בהשחתה ובמגפה", מוסברת ע"י מדרש שכל טוב (בובר) שמות פרשת בא יב יב, שמביא את המכילתא ומשלים: "ועובדיה בשלושה: במכה בהשחתה ובמגפה, דכתיב לקמן: נגף למשחית בהכותי (פסוק יג)".

⁸ השפטים היו להחזיר את הפסלים ואלילי העבודה הזרה למצבם החומרי הבסיסי: "כשם שהיו מתחילתן".

⁹ והמדרש ממשיך שם בתיאור מלחמת בעל צפון על הים: "קרא פרעה לכל חילותיו ואמר להם: אי אתם יודעים שבעל צפון כינס על ישראל כל אריות שבמדבר וכו'". ראו מקבילה או מקור במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק כט: "וה' הכה כל בכור בארץ מצרים וכו' ... מה תלמוד לומר: מבכור פרעה? מלמד שפרעה הרשע בכור היה ולא נגעה בו פורענות. וכל כך למה? כדי לפתות לבן של מצריים שיהו אומרים: קשה פרעה שלא נגעה בו פורענות ... וכן הוא אומר: ובכל אלוהי מצרים אעשה שפטים אני ה'. והלא בעל צפון בכלל אלוהי מצרים היה. מפני מה לא נגעה בו פורענות? כדי לפתות לבן של מצרים שיהו אומרים: קשה בעל צפון שלא נגעה בו פורענות. ועליו הוא אומר: משגיא לגוים ויאבדם. אבל באחרונה מה הוא אומר? ויכסו מים צריהם - מלמד אף בעל צפון נתכתת". המכה האחת עשרה, השפטים באלוהי מצרים, נמשכת ממצרים אל ים סוף. לא כל האלילים נשברו ונהרסו בליל יציאת מצרים. הקב"ה השאיר בכוונה את בעל צפון, על מנת לפתות את פרעה ואת המצרים ועל מנת להשלים את המכה האחת עשרה על ים סוף. ראו מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פרשה ו: "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, מפני ארבעה דברים ראו ישראל את המצרים מתים". לארבע הסיבות שנמנות שם, יש להוסיף סיבה חמישית: השלמת עשיית השפטים באלילי מצרים. אולי רק אז: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו". מוטיב שנראה עוד להלן. ובינתיים, זכינו גם להשלים דף על בעל צפון, ראו [יציאה לחירות – על פי החירות](#) בפרשת בשלח.

¹⁰ זו דוגמה ברורה בתנ"ך בלי צורך במדרשים ופרשנים, של נפילת אליל וקריסתו, הוא דגון אליל הפלשתים, לפני ארון הקודש ששבו פלישתים במלחמתם עם בני ישראל כמתואר בשמואל א פרק ה (המלחמה בה נהרגו בני עלי הכהן). השוואה זו למדנו מפירוש אבן עזרא לפסוק שלנו (שמות יב יב). לא מצאנו דוגמאות נוספות בתנ"ך לאלילים שקרסו או נשברו וכל המחכימו בעניין זה, יבורך. כן מצאנו נבואות על אלוהי או אלילי העמים שעתידים לקרוס וליפול, כגון נבואות ישעיהו על בבל, ישעיהו כא ט: "והנה זה בא רכב איש צמד פרשים ויען ויאמר נפלה נפלה בגל וכל פסילי אלהיה שבר לארץ", וכן בפרק מו פסוק א: "כרע גל קרס נבו היו עצביהם לחיה ולבהמה נשאתיכם עמוסות משא לעיפה". ויש מן הסתם עוד.

מקברים את אשר הכה ה' בהם כל בכור ובאלהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד), הוי: "יבושו כל עובדי פסל".¹¹

זוהר פרשת שמות – המכה הקשה מכולן

אמר רבי אלעזר: אלוה של מצרים שה היה, וצוה הקב"ה לעשות בו שפטים לשרוף אותו באש, כמה דאת אמר: "פסילי אלהיהם תשרפון באש" (דברים ז) כדי שיהא ריחו נודף. ועוד (שמות יב) ראשו על כרעיו ועל קרבו. ועוד שעצמותיו מושלכים בשוק. וזאת היתה למצרים קשה מכולן, הדא הוא דכתיב: "שפטים".¹²

שמות רבה טז ב – המסר לבני ישראל

וכן אתה מוצא לישראל כשהיו במצרים היו עובדין עבודת כוכבים ולא היו עוזבין אותה, שנאמר: "איש את שקוצי עיניהם לא השליכו" (יחזקאל כ ח). אמר לו הקב"ה למשה: כל זמן שישראל עובדין לאלהי מצרים, לא יגאלו. לך ואמור להן שיניחו מעשיהן הרעים ולכפור בעבודת כוכבים. זהו שכתוב: "משכו וקחו לכם" - כלומר, משכו ידיכם מעבודת כוכבים וקחו לכם צאן ושחטו אלהיהם של מצרים ועשו הפסח. שבכך הקב"ה פוסח עליכם. הוי: "בשובה ונחת תושעון" (ישעיה ל טו).¹³

שכל טוב (בובר) שמות פרק ז – הקשר לאברהם

בשפטים גדולים – כדכתיב: "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי" (בראשית טו יד), כדכתיב: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים" (שמות יב יב).¹⁴

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יט – "אתם ראיתם"

"אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים". זו נקמה שעשה באלהיהם, שנאמר: "ובאלהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד).¹⁵

¹¹ עשיית השפטים באלוהי מצרים ע"י הקב"ה "מלמעלה", כמתואר במכילתאות ובשמות רבה לעיל, מלווה בשחיטת הצאן, בעל החיים המקודש למצרים, ע"י בני ישראל "מלמטה". הקב"ה מכאן, ובני ישראל בקרבן פסח מכאן. ראו תנועה דואלית זו במדרש שיר השירים רבה פרשה ב סימן טז על הפסוק "דודי לי ואני לו": "דודי לי ואני לו, הוא לי לאלהים ואני לו לעם ואומה ... הוא לי לאב ואני לו לבן ... הוא לי לרועה ואני לו לצאן ... הוא לי לשומר ואני לו לכרם ... הוא לי במקניאין ואני לו במכעיסין. הוא לי במקניאין שהכה בכורי מצרים, ואני לו במכעיסין שזבחת לאלהי מצרים. וכן: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, ואני זבחתם לו". השיתוף של בני ישראל בשפטים של אלוהי מצרים, בכך שזבחו את קרבן הפסח, אולי הוא מסביר את אי מניית מכה זו כחלק ממכות מצרים.

¹² הזוהר מתאר במילים מאד חריפות וקשות את זביחת השה כעשיית השפטים הכי קשה באלוהי מצרים. ראו בהמשך דבריו שם גם הצעות אחרות בדומה למה שכבר ראינו לעיל: "אמר רבי יהודה: באלהיהם ממש וזהו שר שלהם לקיים יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה ... רבי יוחנן אמר: הרבה ע"ז היו במצרים ונילוס אלוה שלהם היה ובכלל אלהיהם היה הוא ובכולם עשה ה' שפטים ... וכן נילוס נלקה בתחילה והעצים והאבנים, הדא הוא דכתיב (שמות ז): ויהי הדם בכל ארץ מצרים ובעצים ובאבנים - שהיו להם אלהות ממש". אבל כדבריו לעיל, זביחת השה "הייתה למצרים קשה מכולם". האם כל השפטים האלה באלוהי מצרים הם רק "לעיניהם". מה עם "לעיניהם"? איפה בני ישראל כאן? מה חלקם בעניין?

¹³ בה בעת, זביחת השה, קרבן פסח, אלוהי מצרים, היא מסר ברור לבני ישראל! וממילא, גם השפטים שנעשו באלילי מצרים שכפי שראינו במדרשים הקודמים שהיו הצד השני והמשלים של אותה מטבע. רבות נכתב על שקיעת בני ישראל בעבודה זרה של מצרים ובמ"ט שערי טומאה, כולל הסניגוריה של משה על בני ישראל בחטא העגל, ואף אנו שלחנו בנושא זה יד בדברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשה זו, וכן [לקחת לו גוי מקרב גוי](#) בפרשת ואתחנן. כאן יש אפשרות לתשובה אחרת מדוע לא נמנית עשיית השפטים באלוהי מצרים ברשימת המכות – משום שהיה זה אות לבני ישראל, לא פחות מאשר מכה נוספת למצרים.

¹⁴ מדרש/פירוש שכל טוב הוא על הפסוק השני שהבאנו לעיל, שיכול כאמור להתפרש על המכות בכללותן. אבל המדרש מקשר את "השפטים הגדולים" שבפסוק, הם שהקב"ה מבטיח למשה שיעשה במצרים, עם השפטים באלוהי מצרים שנעשו בליל מכת בכורות. בדומה למכת בכורות שנצפתה כאמור בראשית התהליך, אבל אירעה לאחרונה. זאת ועוד, השפטים באלוהי מצרים הם גם קיום ההבטחה לאברהם "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי". אברהם שניתן את פסילי ממלכת אור, מתבשר שבגאולת בני בניו, ינתצו פסילי מצרים (ראו דברינו [שבירת פסלים וניתוח מצבות](#) בפרשת לך לך). האם זה היה הרעיון של שעבוד מצרים, או למצער של גאולת מצרים, לחזור על יציאתו של אברהם מאור כשדים אשר לוותה בנייתו עבודה זרה? מעשה בנים כמעשה אבות? בסיס למצוות עקירת עבודה זרה כחלק והמשך למכות מצרים והיציאה לחירות פיסית ורוחנית?

¹⁵ אם המדרש הקודם לקח אותנו אחורה אל אברהם בברית בין הבתרים המבשרת את גלות מצרים, בא מדרש זה ולוקח אותנו קדימה אל משה ואל מעמד הר סיני שהוא היעד של יציאת מצרים, ככתוב במעמד הסנה: "בהוציאך את העם ממצרים תעבודן את האלהים על ההר הזה". שני "אתם ראיתם" יש במעמד הר סיני. אחד לפניו, אתם ראיתם מה שאירע במצרים, והשני, אחרי מעמד הר סיני אתם ראיתם כי [מן השמים דברתי עמכם](#) (ראו דברינו בנושא זה). מדרש פסיקתא זוטרתא מתייחס לאתם ראיתם הראשון. מה ראיתם שעשיתי במצרים? ראיתם את המכה האחת-עשרה, את השפטים שעשיתי באלוהי מצרים! זו המכה החותמת את כל המכות, הנלווית לקרבן הפסח שעשיתם "שה לבית אבות", זו המכה שהייתה מכוונת לא רק למצרים ולפרעה, אלא גם אליכם. עכשיו שאתם עומדים לקבל את התורה ולזכות ב"אתם ראיתם" "כי אלהים את האדם וח"י" (דברים ה כא), זכרו את השפטים שעשיתי במצרים לעיניכם. שני "אתם ראיתם" אלה אחוזים זה בזה וראויים לך בפני עצמו בע"ה בפרשת יתרו או בחג השבועות.

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות טו יא – מי כמוכה באלים

"מי כמוכה באלם ה' מי כמוכה נאדר בקודש" - כיון שראו ישראל שכלו המצריים ובטלה ממשלתם וכל אלוהיהם נשחתו, מיד כפרו בע"ז ואמרו: מי כמוכה באלם ה'.¹⁶

מסכת סוכה דף כט עמוד א – שפטים באלוהי מצרים בכל מכה ומכה

... ואין לך כל אומה ואומה שלוקה שאין אלוהיה לוקה עמה, שנאמר: "ובכל אלוהי מצרים אעשה שפטים אני ה'".¹⁷

ירושלמי מגילה פרק א הלכה יא – הקשר עם הרג הבכורות

ר' יוחנן עשה שלוש שנים ומחצה שלא בא לבית הוועד מצער.¹⁸ בסוף (של התקופה) ראה ר' אלעזר בחלומו: למחר סיני יורד (מגיע) ומחדש לכם דבר.¹⁹ עלה ואמר לפניו: מהיכן קשט הקושט הזה שתהא עבודה בבכורות?²⁰ מן הפסוק הזה: "כי לי כל בכור ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים" (במדבר ח יז).²¹ וכתב: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים" (שמות יב יב). קודם לכן מה היו עושין? "ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות אשר אתה בבית" (בראשית כז טו). מהו "החמודות"? שהיה משמש בכהונה גדולה.²²

בראשית רבה צו ה פרשת ויחי – הקשר עם יעקב שה ישראל

"אל נא תקברני במצרים" - מפני מה ביקש יעקב אבינו שלא יקבר במצרים? שלא יעשו אותו עבודה זרה, שכשם שנפרעים מן העובד, כך נפרעים מן הנעבד, שכתוב: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' " (שמות יב יב) ... דבר אחר: יעקב אמר שלא יפדו בי המצרים. שהם משתחווים לשה, ואני נמשלתי בשה שנאמר: "שה

¹⁶ לאבני הדרך שראינו לעיל: ברית בין הבתרים, יציאת מצרים ומעמד הר סיני, מוסיף מדרש זה את קריעת ים סוף. השחתת אלילי מצרים מצויה בשירת הים, בפסוק: "מי כמוכה באלים ה'". האלים שמאז ומתמיד היו אלמים וכעת הושחתו. ראו הדף [מי כמוכה באלים ה'](#).

¹⁷ ממקור זה אנו למדים שעשיית השפטים באלוהי מצרים לא הייתה מיוחדת למכת בכורות ונלוותה לכל מכה ומכה, בוודאי מכה כמו דם שפגעה בנילוס שהוא גאות מצרים עד כדי האלהה. גישה רוחבית זו מצאנו גם בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרשת שמות - וארא פרק ו, על הפסוק השני שהבאנו בראש דברינו: "וגאלתי אתכם בזרוע נטויה - זו החרב: ובשפטים גדולים - זו השפלת אלילי מצרים, שנאמר ואלהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד). ראו [יונה בר מעוז, למה צריך מכות הרבה](#), בדף פרשת שבוע של אוניברסיטת בר-אילן, שמדגיש את המוטיב שבכל מכה ומכה היה גם מכה ל"אלוהי מצרים" ולסמלי עבודה זרה של מצרים ואמונתם. וכל זה, כמסר חינוכי לבני ישראל דווקא ולעקירת עבודה זרה מהם. מכאן אולי הסבר נוסף לאי-מניית השפטים באלילי מצרים כמכה נוספת. אך נראה שריבוי המקורות שהבאנו לעיל, מצביע על האפשרות הסבירה יותר שאכן הייתה מכה אחת עשרה. במקרא עצמו, בפסוקים שהבאנו לעיל, כך משתמע די בבירור.

¹⁸ משום שהיה חולה, או מהצער בעקבות הסיפור הקשה על המחלוקת שהייתה לו עם ריש לקיש שבעטיה נפטר ריש לקיש גיסו. ראו סיפור המעשה בגמרא בבלי בבא מציעא דף פד, מובא בדברינו [ר' יוחנן קפדן היה](#) במיוחדים. תרגום הירושלמי לעברית הוא באחריותנו הבלעדית.

¹⁹ סיני הוא ביטוי של כבוד לתלמיד חכם, גדול הדור, כמו ר' יוחנן. ראו הביטוי: "סיני או עוקר הרים" (ברכות סד ע"א, הוריות יד ע"א). ראו גם: "האבן הזאת דומה להר סיני, וזה שישב עליה דומה לארון הברית" (שיר השירים רבה פרשה א). ראו דברינו [סיני או עוקר הרים – סודן או פילפול](#) בדפים המיוחדים. וכאן סיני הוא דווקא סמל של חידוש.

²⁰ מנין לנו שעבודת המקדש הייתה במקורה בבכורות (טרם שהומרו בלויים כמתואר בספר במדבר פרק ג)? הביטוי "קשט הקושט" מבוואר ע"פ פירוש פני משה: "נתאמת האמת", היינו מלשון קושטא ובלשון מליצית כפולה: מניין לנו אמת זו? פירוש קרבן העדה אומר בפשטות: "דרש הדורש". אבל משה עסיס בספרו אוצר לשונות ירושלמיים מציע חילוף ט"ת בת"ו: מנין קלע הקשט?

²¹ עורכי הירושלמי מפנים כאן לספר במדבר פרק ח פסוק יז, אך העניין נזכר כבר לפני כן, בפרק ג פסוק יג. השווה ביניהם.

²² הדיון בירושלמי זה הוא בנושא העברת עבודת המקדש מהבכורות לשבט לוי ומה היה לפני יציאת מצרים (בספר בראשית). עשו, כדן בן בכור, קיבל את בגדי החמודות, בגדי השרד שהם סמל הבכור שהתקדש, שעברו בשרשרת הדורות מאדם לשת, מתושלח, נח, שם, ומשם לאבות. ראו דברינו [בגדי עשו החמודות](#) בפרשת תולדות. מה שנוגע לעניינינו היא התוספת של ר' יוחנן: "וכתיב: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים". למה לא מספיק לדרשתו הפסוק הראשון: "כי לי כל בכור בארץ מצרים"? ראו פירוש פני משה שאומר שמעצם החיבור של מכת בכורות עם עשיית השפטים באלוהי מצרים ומהידיעה "כי אני ה' ולי לבד ראוי לעבוד ולא לאלהים אחרים" - "למדנו שקדושת הבכורות לעבודה לשמים הייתה". ומכאן שאולי אין באמת מכה אחת עשרה אלא מכה עשירית עם שני קדקודים שהם מהות אחת. ראו גם פירוש קרבן העדה בירושלמי שם: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים" - והמצרים היו עובדים לבכורים. כשם שנפרעים מן העובדים, כך נפרעים מן הנעבדים". לפי פירוש זה, הבכורים עצמם הם "אלוהי מצרים" ומכת בכורות היא עשיית השפטים "באלוהיהם". לעניינינו, מקור זה בירושלמי משלים את הציטוט מהתלמוד הבבלי מסכת סוכה ה"ל ואולי מסביר מדוע בשני התלמודים אין ערעור על קביעת המשנה במסכת אבות שהיו עשר מכות ולא יותר (המספרים המרובים של ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא בהגדה הם כפולות של עשר ואינן מערערים על המספר הבסיסי שקבעה המשנה). ולעצם סוגיית הירושלמי, נראה שהפתרון טמון, כפי שראינו פעמים רבות, בקריאה של הפסוק מספר שמות שר' יוחנן מביא (נמצא בראש הדף) במלואו, כולל החלק של הבכורות: "והקיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'". רבי יוחנן לא רוצה להסתמך רק על הפסוק מספר במדבר ומבקש להקדים את האסמכתא של קדושת הבכורות לספר שמות. ונכונים דברי פרשני הירושלמי שקידוש הבכורות ושפיטת אלוהי מצרים אלוהים זה בזה.

²³ אם יעשו המצרים מיעקב, שבזכותו נפסקו שנות הרעב, אלוהות, הרי הוא בכלל "אלוהי מצרים" שבהם עתיד הקב"ה לעשות שפטים בעת יציאת מצרים! יעקב שניבא לבני ערב מותו: "והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם" (בראשית מח כא), כאילו צופה את

פזורה ישראל" (ירמיה נ יז), ובמצרים כתוב: "אשר בשר חמורים בשרם" (יחזקאל כג כ) וכתוב: "ופטר חמור תפדה בשה" (שמות לד, כ) הוי: "אל נא תקברני במצרים".²⁴

סדר ההגדה – סמך מההגדה

כמה מעלות טובות למקום עלינו.

אילו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דיינו

אילו עשה בהם שפטים ולא עשה באלהיהם דיינו

אילו עשה באלהיהם ולא הרג בכוריהם דיינו

אילו הרג בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם דיינו וכו'.²⁵

אבן עזרא הפירוש הקצר שמות פרק יב – המצרים שפטו את אלוהיהם

ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' - יש אומרים שכעסו מצרים על אלוהיהם במכת בכורים והשחיתו מצבותיהם. ואחר שאמר השם זה, ידענו כי כן היה, ואם לא פורש. ורבים כאלה.²⁶

שבת שלום

מחלקי המים

כל מהלך מכות מצרים שעתידים להסתיים בעשיית השפטים באלוהי מצרים (המכה האחת-עשרה) וחושש מכך. וכבר הארכנו לדון במדרש זה בדברינו [קבורה בארץ ישראל](#) בפרשת ויחי.

²⁴ התוספת של "דבר אחר" היא שלא רק שיעקב יעשה עבודה זרה במצרים, אלא שבגלל הדמיון של "שה פזורה ישראל" עם השה שהיה אלוהי מצרים (דמיון שהוא נושא מרתק בפני עצמו), יעקב שנמשל לשה, שהוא עבודה זרה של מצרים, ילקה ויפדה בכך את החמור (המצרים) ותימנע עשיית השפטים באלוהי מצרים בשל יעקב. ראו נוסח המדרש במהדורת תיאודור-אלבק: "ויעקב אמר שלא יטעו המצרים וכו'", וההמשך כמו לעיל. היינו, שיטעו המצרים לחשוב שעשיית השפטים באלוהיהם, היא בעצם עשיית שפטים ביעקב שנמשל לשה, ושתי הנוסחאות מכוונות לרעיון דומה. כך או כך, את ארונו של יוסף הצליחו המצרים להסתיר ולהפוך לאלוהות ורק משה נזכר בכך ופדה אותו. ראו גמרא סוטה יג ע"א: "ארון של מתכת עשו לו מצרים וקבעוהו בנילוס הנהר, כדי שיתברכו מימיו. הלך משה ועמד על שפת נילוס, אמר לו: יוסף, יוסף, הגיע העת שנשבע הקב"ה שאני גואל אתכם, והגיעה השבועה שהשבעת את ישראל, אם אתה מראה עצמך - מוטב, אם לאו - הרי אנו מנוקין משבועתך, מיד צף ארונו של יוסף". ראו גם שמות רבה כ יט ובדברינו [ארונו של יוסף](#) בפרשת בשלח. ולא נעשו שפטים בארונו של בן פורת יוסף.

²⁵ פיוט זה שאנו אומרים בהגדת ליל הסדר יכול להיחשב גם הוא כתומך במכה האחת-עשרה. שימו לב שהוא אמנם משתמש במילה "שפטים" במובן של מכות מצרים בכללותן (הפסוק השני שהבאנו בראש הדף), אבל ממשיך ל"עשה באלוהיהם", משמע, זו מכה מיוחדת. ולא עוד, אלא שהוא מקדים את השפטים באלוהי מצרים למכת בכורות ולמעשה הופך את סדר הפסוק (הראשון בראש הדף). וכבר נדרשו פרשני ההגדה לדורותיהם לקטע זה בפיוט דינו. ראו למשל ספר שבלי הלקט סדר פסח סימן ריח: "אם עשה דין באלהיהם ולא הרג את בכוריהם היה נס גדול ודי לנו. והזכיר עשה [דין] באלהיהם אצל בכוריהם, לפי שבליה אחד היו שתי המכות והיתה מכתם שווה ... לפי שהיה מנהגן של מצרים כשמת בכורו של אחד מהן היה צר צורתו על הכותל ועל הטבלה ובו בליה נמחקו ונטשטשו כולן והיה קשה עליהן כאילו בו ביום קברום". עניין זה של פולחן ציור הבכורות שמתו על הכתלים לא ידוע לנו ממקור אחר. ראו גם דבריו שם: "שכפל הנס לעשות בהם שפטים ולעשות דין באלוהיהם כדי שלא יאמרו כי אותן המכות, יראתם הביאה אותם עליהם".

²⁶ לא הספקנו להביא את פרשני המקרא, אבל אי אפשר שלא להזכיר פירוש מיוחד זה של אבן עזרא: אני ה' – אני מאשר שכך היה, היינו נעשו שפטים באלוהי מצרים ולא עוד אלא שהמצרים עצמו שפטו את אלוהיהם. ולעיל ראינו את פירוש אבן עזרא באזכור ההשוואה לפסל דגון. רש"י הולך בדרך המכילתא ומדגיש בהקשר זה את: "אני ה' ולא המלאך". רשב"ם מפרש שהשפטים באלוהי מצרים הם עונש על דברי פרעה: "מי ה' אשר אשמע בקולך". יוסף בכור שור מפרש שאלוהי מצרים הם גדולי המלכות ונמנע מכל המדרשים לעיל. ורמב"ן אומר בדיוק ההפך, שהכוונה "לשרי מעלה, אלהי מצרים, כענין יפקוד ה' על צבא המרום ... והנה השפיל מזלם ושרי המזלות שעליהם". כך גם מפרש חזקוני, שהכוונה ל"שרו של מצרים" שנזכר גם אצל חז"ל. ואנו רק תמהים מדוע לא התייחדה מכה זו לעצמה ובמה נגרע חלקה ביחס לשאר המכות? רק משום שהיא מקלקלת את המספר הטיפולוגי 10? אולי דווקא משום שיש בה מסר פנימי לעם ישראל למשוך ידו מעבודה זרה, מה שלא תמיד התקיים לאורך הדורות, ובקשו חכמים לא לערבב שמחת גאולת יציאת מצרים בתוכחה לישראל.